

RAHVUSRIIKLIK, HARGMAINE JA RAHVUSJÄRGNE KODAKONDSUS: KUHU OLEME TEEL?

MARI-LIIS JAKOBSON¹

1. SISSEJUHATUS

Kodakondsuse mõiste on klassikaliselt olnud tugevalt läbi põimunud ühtaegu nii demokraatia kui ka modernse rahvusriigi (*nation state*) mõistega (Pierson 2012). Kodanikud kui riigi rahvas on üks rahvusriiki defineerivaid elemente, ning rahvusriigi idee ja identiteedi kandjad. Ometi pole see midagi kivisse raiutut. Tänu demokraatlikule elemendile on kodanikele tagatud ka õigused ja kohustused, mis võimaldavad neil ühtlasi olla riigi tegevuse ja tähendussisu (ümber)mõtestajad ja selle üle otsustajad.

Tulenevalt nii kodakondsuse demokraatlikust elemendist kui erinevatest ühiskondlikest taustprotsessidest, on viise, kuidas kodakondsust ümber mõtestatakse, väga mitmeid ning kodakondsusuuringute valdkond on rikas erinevate uudissõnade ja liitterminite poolest. Kodakondsuse mõistet on kasutatud näiteks selleks, et mõtestada läbi kitsamaid õiguste ja kohustustega seonduvaid dimensioone. Nii on feministid toonud päevakorda intiimse kodakondsuse mõiste (Plummer 2011), viidates, et lisaks tsiviilsetele, poliitilistele ja sotsiaalsetele õigustele on oluline läbi mõtestada ka inimeste õigused ja kohustused, mis seonduvad tema keha ja seksuaalsusega. Keskkonnaaktivistid on populariseerinud ökoloogilise kodakondsuse mõistet (Dobson 2003), mille keskmes on arusaam, et meil on keskkonnahoidlikult toimimise kohustus nii terve ökosüsteemi ees, kui ka tulevaste põlvete suhtes (kellel on samuti loomupärane õigus elada puhtas ja elamisväärses keskkonnas). Rahvus-suhete uurijad on aga käibeale toonud kultuurilise kodakondsuse mõiste (Kymlicka 2001), mis seab teiste põhiõigustega võrdsele pulgale ka erinevate rahvusrühmade õigused ja kohustused oma kultuuriliste eripärade ja keele säilitamiseks ja kasutamiseks, ning ka selle aktsepteerimise kohustuse teiskultuursete või -keelsete puhul.

Üks suuremaid ja komplekssemaid uurimisevälju seoses kodakondsuse tähendussisuga seondub aga väljakutsetega, mida esitab kodakondsusele üleilmastumine ning sellega haakuvad protsessid. Kuidas on muutumas see klassikaline kodakond-

1 Tallinna Ülikool, kontakt: mari-liis.jakobson@tlu.ee

suse ideaaltüüp – rahvusriiklik (*national*) kodakondsus – olukorras, kus inimesed on üha mobiilsemad, kultuuripilt oluliselt mitmekesisem kui homogeenne/homogeniseeriv rahvuskultuur, ja poliitiline polariseerumine üleilmastumise omaks võtnud ja seda lausa idealiseerivate liberaalsete jõudude ning rahvusriigi ohustatuks kuulutanud rahvuslaste vahel aina teravneb?

Käesolev artikkel proovibki anda ülevaate olulisematest debattidest ja uurimistulemustest, mis iseloomustavad rahvusriikliku kodakondsuse muutuvat nägu ja sisu. Artikkel koosneb neljast alapeatükist, millest esimene avab kodakondsuse analüütilisi põhimõõtmelid, teine annab ülevaate hargmaisest kodakondsusest, kolmas tutvustab erinevaid rahvusjärgse kodakondsuse arendusi, ning neljas vaatleb, millist rahvusriikliku kodakondsuse dünaamikat kodakondsusuuringute väljal kajastatakse. Artikli põhifookus on fenomenoloogiline, st vaatluse all on muutuv kodakondsus kui teadusuuringute objektiks olev fenomen, mitte niivõrd kodakondsuse ontoloogia, epistemoloogia või ka hermeneutika. Kokkuvõttes püüab autor vastata pealkirjas tõstatatud küsimusele sellest, kuidas rahvusriiklik, hargmaine ja rahvusjärgne kodakondsus üksteisega suhestuvad ning kuidas võiks see kujundada kodakondsuse institutsiooni lähitulevikku.

2. KODAKONDSUSE PÕHIMÕÕTMED

Kodakondsuse põhimõõtmelena käsitletakse tavapäraselt rahvusriikliku kodakondsuse põhimõõtmelid, kuna kodakondsusuuringud on modernsel ajastul arenenud eeskätt lähtudes just rahvusriigi ideaaltüübist ning rahvusriikide õigusruumist, riigiprojektidest inimeste identiteedi kujundamisel ning riigipiiridest kui valdava osa inimeste eluruumi loomulikest piiridest modernsel ajastul.

Siiski ei tähenda see, justkui ei sobiks need hargmase ja rahvustejärgse kodakondsuse analüüsiks. Kodakondsuse põhimõõtmelid on valdavalt välja arendatud analüütilisena, st nad on kasutatavad eri kontekstides, millest rahvusriik on vaid üks. Kui jätta kõrvale mõned autorid, kes kodakondsuse institutsiooni kui analüüsiraami juba eos välistavad selle rahvusriigi kesksuse tõttu (nt Smith 2003), on paljud autorid lähtunud modernsest kodakondsusteooriast ka postmodernsete kodakondsuste väljajoonistamisel (paljus modernsele ideaaltüübile vastandumise teel). Seetõttu loob modernne kodakondsusteooria olulise alusraamistiku ka postmodernsete kodakondsuskäsitluste mõistmiseks. Samas toob uus rakendamiskontekst mõistagi kaasa ka analüütiliste parameetrite edasiarendamist.

Klassikalises käsitluses defineeritakse kodakondsust kui suhet riigi (või põhimõtteliselt ka muu poliitilise kogukonna) ja üksikisiku vahel (Heater 1999), eeskätt **seisundi mõõtmel**. See on suhe, mis põhineb arusaamal üksikisiku vabadusest, mille praktilist kasutamist võimaldavad ja piiravad kõigi kodanike võrdsed õigused ja kohustused üksteise (ehk poliitilise kogukonna) ja riigi ees (Turner 1990). Seega erineb kodaniku seisund põhimõtteliselt riigi alama staatusest modernse riigi eelsetes (peamiselt monarhistlikes), aga ka tänastes mittedemokraatlikes riigivormides (Heater 1999).

Brubaker (1992) lisab nendele tunnustele veel sulguse (*closure*) – erinevalt näiteks inimõigustest iseloomustab kodakondsust teatav ruumiline ja kogukondlik piiratus, mis loob eelduse ka eristuva ning seetõttu siduvama identiteedi tekkeks ning universaalsete õiguste kõrval ka partikulaarsete õiguste ja kohustuste väljakujunemiseks. Seejuures mõistab Brubaker (1989) kogukonda nii kultuurilise kui poliitilise nähtusena – kodakondsus ei saa tugineda üksnes jagatud mälule ja rahvapärimusele, vaid peab sisaldama ka jagatud tulevikusihte ning riigiprojekte ehk arusaama sellest, kuidas ühiselu korraldada (Jessop 1990).

Kodakondsus peab olema ka tagajärjekas (Brubaker 1992): sellega peavad kaasnema sisulised tsiviilsed, poliitilised ja sotsiaalsed õigused (Marshall 1992), mis eristaksid kodanikke mittekodanikest, ning muudaksid sellega kodakondsuse kui seisundi ihaldusväärseks ning motiveeriks ka selle seisundi omanikke seda praktiliselt kasutama ning seekaudu ka riiki ja poliitilist kogukonda väärtustama.

Mõistagi on kodakondsusel ka omad sisenemis- ja väljumisreeglid – lisaks põlvnemise loogikale (*ius sanguinis*), kus kodakondsuse omandavad sünni hetkel kodaniku järeltulijad, on üsna levinud ka sünniõiguse loogika (*ius soli*), kus kodakondsuse omandavad kõik vastava riigi territooriumil sündinud isikud. Mõlemad võimaldavad täita veel üht rahvusriigi olulist aluskriteeriumi: et riigi territooriumil elavate inimeste hulk kattuks suurimal võimalikul määral riigi kodanikkonnaga (Pierson 2012), kuid samas oleks tagatud ka kodakondsuse väärtustatus ja tagajärjekus.

Klassikaliselt on rahvusriiklikku kodakondsust nähtud ka jagamatu staatusena – inimesel ei tohiks korraga olla rohkem kui üksainus kodakondsusstaatus. Algselt lähtus see nõue rahvusvahelistest suhetest ning hirmust diplomaatiliste konfliktide ees olukorras, kus üks riik soovib teostada oma suveräänselt õigust oma kodanikkonna üle (Spiro 2002), 1930. aastal jõustunud mitmik kodakondsust piiravat Haagi konventsiooni ajendas muuhulgas Esimese maailmasõja kontekstis tekkinud küsimus mitmik kodanike sõjaväekohustuse teemal (Kivist, Faist 2010).

Lisaks kodakondsuse seisundilisele mõõtmele on oluline ka selle **praktikate mõõde**. Kodakondsus pole üksnes väljastpoolt omistatud seisund, vaid ka internaliseeritud kuuluvustunne ning hoiakute ja praktikate kogum. Seetõttu on oluline rääkida ka kodanikuidentiteedist (vt Jakobson 2009), kodanikuharidusest (Kennedy 1997) ning aktiivsest kodakondsusest (Crick, Lockyer 2010; Isin 2009), mis kujunevad riigi ja kodanike tegevuse koosmõjus. Ühise identiteedi ning jagatud väärtuste kujunemisse panustab riik näiteks nii haridussüsteemi, ühise sümbolika ja kaasavate rituaalide (nt iseseisvuspäeva tähistamine) kujundamise kaudu, ent suurem on siin kodanike roll, kelle üldised harjumused ja hoiakud kujundavad ka kodakondsuspraktikate sisu.

Ka osalusaktiivsuse ja -vormide kaudu mõtestame enda sidet riigiga. Iseenesest on demokraatlik osalus meetod, mis võimaldab sisustada ja mõtestada ka kõiki teisi kodakondsuse sisumõtteid, olgu nendeks siis õigused ja kohustused, mida kodanikud omavad, kodakondsuse omandamise viis või kodanikuidentiteet (Stråth, Skinner 2003). Osaluskeskne lähenemine kodakondsusele on aluse pannud ka n-ö uuele

vabariikliku kodakondsusteooria lainele (Schwartzmantel 2003). Osalusvormid on aja jooksul muutunud ja täienenud, ulatudes osalemisest valimistel kuni kodanikuallumatuseni välja, hõlmates ka näiteks avalikes aruteludes osalemist, vabatahtlikku ühiskondlikku tegevust ning erinevaid protestivorme (Isin 2009).

3. HARGMAINE KODAKONDSUS

Held ja McGrew (2002) on välja toonud kolm võistlevat lähenemist üleilmastumisele: skeptilise, globalistliku ja transformatiivse. Kui skeptikud keskenduvad ennekõike üleilmastumise eitamisele, tuues välja, et paljudes valdkondades toimib endiselt rahvusriikide suveräänne võim ja mingit üleilmset ühtlustumist ei toimu, siis globalistid väidavad, et üleilmastumine on muutmas meie ühiskondi kuni alustaladeni ning diagnoosivad suisa rahvusriikide taandumist (Strange 1996). Transformatiivse lähenemise esindajad on püüdnud leida keskteed, väites, et üleilmastumine küll toimub, kuid mitte vääramatu tõusulaine meetodil ning kõige olulisem on leida viise sellega kohanemiseks.

Üheks transformatiivse loogika väljenduseks on ka hargmaistumine, mis ei ennusta rahvusriikide piiride täielikku kadu ning kõigi ühiskondade lahustumiseni segunemist, vaid näeb pigem, et üleilmastumine loob võimalusi teatud mobiilsus- ja suhtekoridoride tekkeks, mille tulemusel tekivad teatud riikide, regioonide või kohtade (*locality*) ülesed hargmaised kogukonnad (Portes 1996) ja võrgustikud (Faist 2000). Üks enim uuritud hargmaistumise väljendusi on rändeline hargmaistus (*migrant transnationalism*), mis väljendub selles, et inimesed, kes on kolinud võõrsile elama, ei kaota selle tulemusel automaatselt oma sidemeid lähteriigiga ega assimileeru sihtriigis, vaid säilitavad piirideülesed sidemed, identiteedi ja sageli ka võimaluse tagasi pöörduda samas, kui nad kohanduvad eluga sihtriigis (Glick Schiller jt 1995).

Hargmaise kodakondsuse all peetakse silmas sellist üksikisiku suhet riigiga, mis on piirideülene (Bauböck 1994, Stoker jt 2011, Leggewie 2013). See võib avalduda võrdsetel alusel suhtena mitme riigiga paralleelselt – näiteks inimeste puhul, kes omavad mitmikkodakondsust (Bauböck 1994, Faist 2010), samuti peetakse võrdlemisi tugeval alusel olevaks hargmaiseks kodakondsuseks ka sellist õiguslikku suhet, mis tugineb riigiülesele (*supranational*) kodakondsusele nagu näiteks Euroopa Liidu kodakondsus, mis annab inimesele võimaluse aktiivselt ja teiste kodanikega enam-vähem võrdsetel alustel toimetada mitmes liikmesriigis paralleelselt (Fox 2004).

Siiski, mõned uuringud viitavad, et tugev õiguslik alus hargmaiseks kodakondsuseks ei pruugi tingimata tagada aktiivset hargmaise kodakondsuse praktiseerimist. Näiteks tõlgendasid mitmed Soomes elavad eestlased oma Euroopa Liidu kodaniku staatust sellisel, et pidasid kodakondsust üldse ebaoluliseks (tajudes, et nende õigused on Soome kodanikega võrdsed), ning jäädes ka poliitiliselt passiivseteks (Jakobson 2017). Schlenker jt (2017) leidsid aga, et mitmikkodakondsusega šveitslased olid tagasihoidlikumad enese päritoluriigiga identifitseerimisel kui vaid

Šveitsi kodakondsusega inimesed, kuigi see võib tuleneda ka muudest faktoritest kui kodakondsusseisundist (need, kes ei oma teist kodakondsust, võivad olla seal lihtsalt lühemat aega elanud või siis tajuda oma viibimist võõrsil ajutisena).

Faktiliselt võib inimene olla kodanikuidentiteedi kandja ja aktiivne osaline ühiskonnaelus ka juhul, kui ta ei oma täit õiguslikku kodakondsusseisundit (Levitt, Glick Schiller 2004). Näiteks on mitmed riigid loonud programme – Stoker jt (2011) on neid nimetanud ka rahvuskondsuseks (*ethnizenship*) – et hoida sidet oma rahvuskaslastega välismaal, võimaldada neile teatavat osalust ning identiteedialust ka juhul, kui mitmikkodakondsus võimalik ei ole (st seda ei luba lähteriik ise või sihtriik). Näiteks on India loonud välis-India kodaniku staatuse (OCI, *Overseas Citizen of India*), mis annab võõrsil elavatele ning India kodakondsuse kaotanud inimestele Indias mitmeid õigusi, mida välismaalased seal ei oma, kuid piirab mõningaid teisi. (Näiteks ei tohi välisindialased osta põllumajanduslikku maad, kuna see võiks kaasa tuua maa hinna ohtliku kerkimise ning riski, et osa eraomanduses maast jääb kasutatseta.) Sarnaselt on Türgi loonud sinise kaardi süsteemi (*Marvi Kart*), Mehhiko annab välja konsulaarkaarti (*Matricula Consular*) ning Poola annab välja n-ö Poola kaarti (*Karta Polaka*), mis muuhulgas annab rahvuskaslastele kodu-poolakatega sarnaseid soodustusi muuseumides.

Lisaks on inimeste kasvav liikuvus tõstnud päevakorda ka rändajate õigused sihtriigis. Siin on võimalik eristada kaht erinevat debatti. Üks neist käib naturalisatsiooni ümber (ehk siis kodakondsuse omandamise *ius soli* ja *ius sanguinis* reeglite kõrval on päevakorda tõusnud ka *ius domicili* ehk inimeste õigus kodakondsusele elukohariigis teatud aja järel). Teine aga puudutab abstraktsemat debatti alternatiivsete õiguslike seisundite üle, mis tagaks sisserännanutele nende õiguste proportsionaalse kaitse, kuid säilitaks samas kodakondsuse institutsiooni sulguse. Antud debatis domineerib osanikkondsuse (*stakeholdership*, *stakeholder citizenship*) idee, mille kohaselt peaks sisserändajate õiguslik staatus võimaldama neil kaasa rääkida küsimustes, mis nende igapäevaelu otseselt mõjutavad (Bauböck 2007, Owen 2011). Mittekodanike õigusi on käsitletud ka *denizenship*'i võtmes, omalaadse heaolukondsusena, kus püsielanikel on isiklikud, sotsiaalsed, majanduslikud ja kultuurilised õigused, ent poliitilised puuduvad või on väga piiratud (Hammar 1990, eesti keeles vt Ester 2009).

Hargmaise kodakondsuse jätkusuutlikkust kinnitavad mitmed uuringud, mis analüüsivad hargmaiste rändurite kodanikuidentiteeti ning on tuvastanud, et mitu paralleelset sisulist ja patriotismil põhinevat kodanikuidentiteeti on täiesti mõeldavad (Leitner, Ehrkamp 2005), samuti on uuringud näidanud, et paralleelne osalemine mitmes poliitilises kogukonnas on mõeldav (Smith, Bakker 2005), ehkki enamasti praktiseerib seda siiski vaid võrdlemisi väike osa rändajatest (Guarnizo jt 2003). Piiravateks teguriteks võib olla nii üldine õhuke demokraatia kogemus mõnede riikide puhul (nt Norras elavate pakistanlaste puhul, vt Erdal 2016) kui ka pikk vahemaa: Schlenker jt (2017) leidsid, et naaberriikides elavad šveitslased on kodumaal poliitiliselt aktiivsemad kui nende USA-s elavad rahvuskaslasted.

4. RAHVUSJÄRGNE KODAKONDSUS

Kui hargmaine kodakondsuskäsitlus haakus pigem transformatiivse üleilmastumiskäsitlusega, siis rahvusjärgse kodakondsuse käsitlused lähtuvad sagedamini globalistlikust arusaamast, mis eeldab, et üleilmastumise tulemusel on põhjalikult muutumas (või lausa kadumas) ka senised fundamentaalsed ühiskonna alusinstituudid ning ka kodakondsuse seos rahvusriigiga (hargmaise kodakondsuse puhul rahvusriikidega) on hääbumas. Rahvusriigi järgsus on iseloomulik erinevat terminoloogiat kasutatavatele autoritele. Lisaks rahvusjärgsele kodakondsusele (post-national citizenship) kasutatakse veel ka üleilmse kodakondsuse (*global citizenship*), kosmopoliitse kodakondsuse (*cosmopolitan citizenship*), aga ka irdmaistunud kodakondsuse (*deterritorialised citizenship*), ja lahtirahvustatud kodakondsuse (*denationalised citizenship*) mõistet.

Rahvusjärgse kodakondsuse termini tuntuim kontseptualiseerija ning populariseerija on olnud Yasemin Soysal (1994), kes uuris kunagi külalistöölistena Euroopasse saabunud ning siia ka jäänud külalistöölisi ning neid ümbritsevat, muutuvat keskkonda. Soysali väitel ei too külalistööliste puhul õiguste ja kohustuste omandamine enam kaasa vajadust sotsiaalse liikmesuse järele klassikalises rahvusriiklikus ühiskonnas. Selline häälbimine modernse kodakondsuse kursist viitab tema hinnangul, et rahvusriiklik kodakondsus on asendumas õigustega tagatud liikmesusega, mis on laiem kui kultuurilise aluspõhjaga kogukonna liikmesus.

Iseküsimus on aga, mis siis rahvusriigi kui seisundi tagaja ning praktikate areeni asendab Üleilmse kodakondsuse (*global citizenship*) käsitlused lähtuvad ennekõike üleilmastumisest kui protsessist tulenevatest muutustest ning sageli näevad autorid kodakondsuse teisenemist kui lihtsalt institutsionaalse katuse kerkimist üldisemale, üleilmsele tasandile, ilma, et seataks ootusi kodakondsuse õiguslikule seisundile või sisulistele praktikatele (Falk 1999, Kuper 2004).

Kosmopoliitse kodakondsuse (*cosmopolitan citizenship*) käsitlused on mõnevõrra idealistlikumad, nähes rahvusjärgses kodakondsuses võimalust üldisemaks, rahvusteülese solidaarsuse ja inimliku moraali kujunemiseks (Delanty 2000). Carter (2001) näiteks näeb kosmopoliitset kodakondsust kui inimõiguste täiendajat, mis lisab universaalsele inimõigusdeklaratsioonile ka n-õ kohustuste poole: kohustuse kohelda kogu inimkonda kui oma kogukonna liiget. Hannerz (1996) samas rõhutab, et ka kosmopoliitne mõttemall ei eelda rahvuste puudumist, vaid hoopis nende paljususega suhestumist nende rahvuste endi seatud tingimustel.

Samas ei näe sugugi kõik autorid kodakondsuse skalaarset liikumist rahvusriigi tasandilt laiemale tasandile nii revolutsioonilisena. Saskia Sassen (2002) on märkinud, et kodakondsus on juba enne rahvusriiki eksisteerinud nii riigist kitsamal, näiteks linna, kui ka riigist laiemal, näiteks Rooma impeeriumi tasandil, ning rahvusriigi tasandile koondus kodakondsuse fookus koos rahvusriikliku võimukeskuse tekke ja legitimeerimisvajadusega (Lachmann 2009). Seega võib kodakondsuse lahtirahvustamine muutumas rahvusvahelise õiguse kontekstis olla teatud protsesside jätk (ehkki viimase aastakümne arengud viitavad pigem vastupidisele trendile).

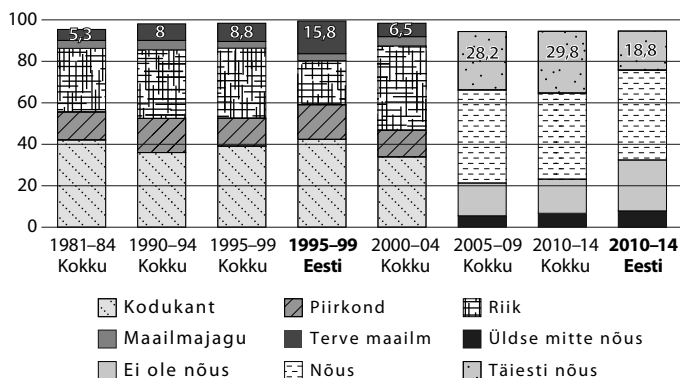
Kõigi nende mõistete juured ulatuvad laiemalt kosmopoliitsesse poliitikafilosoofiasse ja hargmaisesse demokraatiateooriasse, mis on ennekõike keskendunud küsimusele valitsemisstruktuuridest, mis suudaks tagada üleilmse demokraatia toimimise (nt Linklater 1998, Koenig-Archibugi 2011). Kuigi enamasti ei nähta demokraatia ja kodakondsuse teisenemise kontekstis tekkivat n-ö maailmariiki, mis oleks globaalseid kodanikuõigusi ja -kohustusi ehk maailmakodakondsust tagavaks institutsiooniks (Heater 2004), on pakutud mitmeid alternatiivseid vahendavaid institutsioone, mis saavad luua areeni erinevatele rahvusjärgsetele kodakondsustele.

Ent kosmopoliitne kodakondsus võib avalduda ka üsna kohalikul tasandil ehk globaalselt (Delanty 2000), kus rõhk on rohkem praktikatel kui seisundilisel. Näiteks Sobré-Denton (2011) analüüsib ühe ülikooli välistudengite ühenduse rolli kosmopoliitse identiteedi ja väärtusruumi taastootmisel, aga toob ka välja, et praktikas toimub sealgi kosmopoliitsetest ideaalidest hälbimist – nimelt kiputakse rahvusvahelises seltskonnas kohalikke sageli ka kiruma selle asemel, et nende seisukohti empaatiliselt ja refleksiivselt mõista ja austada.

Põhimõtteliselt võib rahvusjärgse kodakondsusega seostada ka erinevaid valdkonnakodakondsusi, mida sissejuhatuses kirjeldatud (nt seksuaalne, keskkonnahoidlik, kultuuriline jne), kuivõrd autorid on seda ise teatud kontekstides rõhutanud (nt Mason 2009 keskkonnahoidliku kodakondsuse puhul), või siis pole autorid nende kodakondsuste rakendamiskonteksti ruumiliselt määratlenud (nt Lister 2002 seksuaalse kodakondsuse puhul).

Samas, kui vaadata empiirilisi uuringuid, siis võib väita, et rahvusjärgne kodanikudentiteet ja osalusmuster (ning isegi nende üksikud komponendid) on endiselt pigem erandlik. Furia (2005) on Maailma Väärtusuuringu põhjal välja toonud, et üksnes alla 8% vastanuist identifitseeris end kogu maailma inimestega, kõige populaarsemad kuulumisgrupid olid jätkuvalt linna ja riigi tasand. Samas selgus uurin-gust, et üleilmne ühtekuuluvustunne polnud statistiliselt olulisel määral seotud ei haridustaseme ega sissetulekuga, ega isegi sellega, kas vastaja riik on n-ö kõrgelt arenenud (nt Euroopa Liidu liikmesriigid) või arenguriik. Pigem joonistusid välja piirkondlikud eripärad, mis viitavad, et Aafrikas ja Ladina-Ameerikas on üleilmset kuuluvustunnet mõnevõrra rohkem kui mujal, Lähis-Idas aga kõige vähem (samas). Longituudsed uuringud viitavad, et rahvusjärgsed hoiakud pole ka kuigi selgelt kasvuteel (nt Davidson jt 2009), kuigi üleilmse identiteedi positsioon on toetust kaotavate kohalike ja riigi tasandi identiteetidega võrreldes mõnevõrra tugevnemas (Furia 2016).

Tõsi küll, 2005. aastal muutis Maailma Väärtusuuring oluliselt oma metoodikat ning uuringu kaks viimast lainet pole enam vaadelnud eri tasandi identiteete teineteist välistavatena (st et inimese identiteet saab olla üksnes kohalik või riigitasandi või üleilmne), vaid komplementaarsetena. Selle tulemusel paistab ka end maailmakodanikena identifitseerivate inimeste osakaal märkimisväärselt suurem (vt joonis 1). Joonisele on lisatud ka Eesti kohta käivad tulemused nendest uuringulainetest, milles Eesti on osalenud. Siiski tuleb ka sellesse mõõdikusse suhtuda teatava kriitika-ga: deklareeritud identiteet on oluliselt abstraktsem mõõdik kui näiteks aktiivne osalus või liikmesus mõnes rahvusvahelises kodanikuühenduses.

Joonis 1. Enesekohane identiteet maailmakodanikuna²
Allikas: Maailma Väärtusuuring

Samas toovad uuringud välja, et mitte kõik end kogu inimkonnaga identifitseerivad isikud ei tee seda tingimata kosmopoliitse moraali valguses. Maailmakodanike psühholoogiliste tüüpide analüüs Schwartzi väärtuskaala alusel näitas huvitaval kombel, et kosmopoliitseid väärtusi peavad omaseks nii enesesalgajad kui enesetäiustajad. Niisiis ongi ehk kohasem kasutada veidi laiemat ja alati mitte nii tugeva väärtusalusega üleilmse kodakondsuse mõistet, mis hõlmab endas nii sallivaid maailmaparandajaid kui neid, kes tajuvad lihtsalt, et kogu maailm on nende mänguväljak. Näiteks selgus, et Austraalia välismaal vabatahtliku töötamise programm kultiveerib pigem hoopis enese- ja saavutuskeskseid väärtusi kui et tolerantsust ja suuremat refleksiivsust (Lyons jt 2012). Ainus väärtusgrupp, kelle identiteet oli negatiivselt üleilmse identiteediga seotud, olid konservatiivse väärtusorientatsiooniga inimesed (Bayram 2015).²

5. TAGASI RAHVUSRIIKLIKU KODAKONDSUSE JUURDE

Nagu eelnevast nähtub (Furia 2016), on riigipõhine kuuluvustunne viimastel kümnenditel pisut taandunud ning identiteedi tasandil saab ehk tõepoolest rääkida statistilises plaanis pisikesest nihkest rahvusriigijärgsuse suunas. Ent kodakondsus kui õigusseisund on endiselt tugevalt seotud rahvusriikidega – isegi ainus teatud määral toimiv riigülene kodakondsus, Euroopa Liidu kodakondsus, on n-ö pesastunud (*nested*) kodakondsuse vorm ehk inimesed omandavad selle rahvusriikliku kodakondsuse automaatse kaasandena (Faist 2001, Olsen 2012). Samuti puudub võimalus

2 Viis esimest tulpa illustreerivad vastuseid küsimusele „Millisesse järgnevatest geograafilistest rühmadest tunned sa ennast esmajärjekorras kuuluvat?“ Kolm tagumist tulpa illustreerivad inimeste nõusolekut väitega „Ma näen ennast maailmakodanikuna“. Vastused tunnusega „Kokku“ summeerivad kõigi uuringus osalenud riikide küsitlute vastused, vastused tunnusega „Eesti“ summeerivad Eestis läbiviidud uuringus osalenute vastused.

olla Euroopa Liidu kodanik, olles samas lahti öelnud liikmesriigi rahvusriiklikust kodakondsusest, ehkki Matias (2016) on tuvastanud mõningast vastassuunalist koh-
tupraktikat Euroopa Liidu kohtus.

Siiski on alates 20. sajandi keskpaigast olnud täheldatav rahvusriikliku koda-
kondsuse tagajärjekuse (Brubaker 1992) õõnestumine, kuivõrd elanikele on laiene-
nud mitmed varasemalt üksnes kodanikele laienenud õigused, mis osalt on seletatav
ka barjääriga, mis seotud naturaliseerumiskriteeriumidega (Aleinikoff, Klusmeyer
2000).

Võrreldes 20. sajandi keskpaigaga on kasvanud ka nende riikide hulk, kes
võimaldavad mitmikkodakondsust (vt nt Sejersen 2008), ehkki see pole üldine ja
arengud on mitmesuunalised (vt nt Kalev, Sinivee 2017, käesolev number). Kui
sajand tagasi nähti rahvusriigi kodakondsust normina ning nii kodakondsusetust
kui mitmikkodakondsust kõrvalekaldena, siis tänaseks on suhtumine mitmikkoda-
kondsusesse osalt leevenenud, sest sidemed on mitmekesisunud ja kodakondsuse-
tust nähakse suurema probleemina. Samas on see jätkuvalt ülekaalukalt rahvusriigi
küsimus, uute rahvusvaheliste konventsioonidega (nt Euroopa... 1997) on liitunud
suhteliselt vähe riike.

Samas on ka mitmikkodakondsuse levik maailmas endiselt väga ebahütlane –
kui Euroopas on näha teatavat liberaliseerumise suundumust, siis Aasia on endiselt
mitmikkodakondsuse suhtes pigem tõrjuv (Vonk 2017). Ent märkimisväärsed on
erinevused ka Kesk-Ida- ja Lääne-Euroopa vahel. Kui esimene kasutab mitmikko-
dakondsust pigem oma rahvusaaslaste mobiliseerimiseks ja paiguti isegi geopoliit-
tilise instrumendina, siis Lääne-Euroopas nähakse selles pigem hargmaist elustiili
austavat lõimimismeedet (Oltay 2017).

Mis puudutab kodakondsuse praktiseerimist, siis võib öelda, et kohalik ja rah-
vusriigi tasand on endiselt ülekaalukalt kõige olulisemad osalustasandid, millel on
välja kujunenud ka osalust institutsionaliseerivad meetmed nagu valimised, osalus
sõjaväe- või asendusteenistuses, või ka osalusdemokraatlikud kanalid. Siiski võib
siin teatavaid muutusi täheldada. Nagu Furia (2016) uuringutulemused viitavad,
on eeskätt just arenenumates demokraatiates teinud vähikäiku poliitiliste institut-
sioonide legitiimsus, mistõttu näiteks rahvusparlamentide usaldusväärsus ÜRO
omast globaalses vaates enam oluliselt ei erine. Toimunud muutust on seletatud n-ö
kriitiliste kodanike (Norris 1999) esilekerkimisega, kes pooldavad küll demokraatiat
kui režiimi, kuid on küllalt kriitilised nende praktilise rakendumise suhtes oma
ühiskonnas. Niisiis on lääneliku demokraatia kriis (vt Kalev 2017, käesolev num-
ber) osalt ka rahvusriikliku kodakondsuse kriis, mis vähemalt ajutiselt rahvusriigist
kitsamale ja laiemale tasandile väikse edumaa annab.

6. KOKKUVÕTE

Oluline on mõista, et kõik riigist pisut laiemad kodakondsuse projektid pole tingi-
mata rahvusriiklikku kodakondsust välistavad. Mitmed riigist laiemad kodakond-
suse vormid, näiteks hargmaine kodakondsus või pesastunud riigiülene kodakond-

sus ei välista rahvusriiklikku kodakondsust ega vaidlusta ka modernse kodakondsuse alusstruktuure. Samuti ei tee seda tingimata ka kõik rahvustejärgsed kodakondsuse vormid, millest paljud hõlmavad tegelikult üksnes teatud kodakondsuse tasandeid (vt ka Jakobson jt 2012). Nagu ilmneb ka eespool antud ülevaatest, on enamik praktilisema orientatsiooniga rahvusjärgse kodakondsuse aruteludest ennekõike keskendunud ikka kodakondsuse praktika tahkudele, näiteks identiteedile ja osalusele. Kodakondsuse kui seisundi aluseid puudutavad arutelud ehk milline institutsioon peale rahvusriigi võiks üldse olla riigist laiema tasandi kodakondsuse tagaja, on jäänud enamasti hüpoteetiliseks, või siis toonud võimalike kandidaatide puhul välja arvestatavaid nõrkusi. Kui rahvusjärgne kodakondsus ka on esile kerkimas, on see vähemalt teatud tasanditel ikka komplementaarne rahvusriikliku kodakondsusega.

Niisiis võib inimene omandada oma väärtussisult üleilmselt jagatud kodanikuidenteedi, mis ei sega tal aga väärtustamast ka oma riigi riigiprojekti ning tundmast kokkukuuluvust ka kitsamal rahvuse tasandil. Inimene võib osaleda aktiivselt üleilmses loomakaitse liikumises või elada hargmaist elu ja identifitseerida ennast mitme eri riigi või kogukonnaga, ent siiski maksta oma makse ühele konkreetsele riigile ning täita oma kodanikukohust näiteks abipolitseinikuna teenides.

Siiski võib öelda, et rahvustejärgsed kodakondsused tekitavad teatud identiteedikonkurentsi ning loovad ka globaalseid mõõdupuid, mille põhjal hinnata siseriiklikke riigiprojekte. Näiteks võib keskkonnahoidlik kodanik tunda trotsi maksude maksmise suhtes olukorras, kus on teada, et riik suunab osa maksuraha ettevõtlustoetustena karusloomakasvatajatele. Samas, ka rahvusriigi kodakondsus pole tingimata utilitaristlik ning keskkonnaargumentide suhtes pime.

Tõenäoliselt tekitavadki n-ö erinevad valdkonnakodakondsused kõige rohkem poliitilist debatti erinevate siseriiklike poliitiliste jõudude seas. Globaliseerumisvastaste kriitika pole niivõrd kriitika selle suhtes, et üks inimene võib end kohaliku või rahvusriigi identiteedi kõrval identifitseerida veel ka maailmakodanikuna, vaid pigem võimendus, mida mõned poliitilised ideed globaalsest kodanikuühiskonnast või ka rahvusvahelistelt organisatsioonidelt saavad. Poliitika üleilmastumise tulemusel ei määra rahvusriiklikku poliitikapäevakorda ning inimeste poliitilisi eelistusi enam üksnes siseriiklikud poliitilised jõud, vaid märksa laiem hulk mõjureid rahvusvaheliste organisatsioonide soovistest popkultuurini välja.

Samas kõige suurem väljakutse nii rahvusriikliku, hargmaise kui rahvusjärgse kodakondsuse ees ei ole mitte üleilmastumise pooldajate ja selle vastaste sildi all käiv päevapoliitiline vastandumine, vaid hoopis kodakondsust kui praktikat laiemale varitsevad riskid. Pigem tuleks tähelepanu pöörata inimeste üldisele passiivsusele ning ükskõiksusele demokraatlike institutsioonide suhtes (vt Kalev 2017, käesolevas erinumbris). Soysali (1994) kirjeldatud trend, kus kodakondsus kui seisund lahutub kodakondsusest kui praktikast, puudutab märksa laiemaid inimrühmi kui vaid Lääne-Euroopasse sattunud külastistöölisel. Christian Joppke (2010) on selle nähtuse ristunud kergekaaluliseks kodakondsuseks (*citizenship light*) ning see iseloomustab nii rahvusriiklikku kui hargmaist kodakondsust. Rahvusjärgse kodakondsuse vormidel on aga sinnaaalegi veel arenguruumi.

VIITEALLIKAD

- Aleinikoff, T. Alexander; Klusmeyer, Douglas 2010. *Citizenship today: global perspectives and practices*. Washington DC: Carnegie Endowment for International Peace.
- Archibugi, Daniele; Held, David 2011. Cosmopolitan democracy: Paths and agents. *Ethics & International Affairs*, 25(4), 433-461.
- Bauböck, Rainer 1994. *Transnational Citizenship. Membership and Rights in International Migration*, Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Bauböck, Rainer 2007. Stakeholder citizenship and transnational political participation: a normative evaluation of external voting. *Fordham Law Review* 75(5), 2393-2447.
- Bayram, A. Burcu 2015. What drives modern Diogenes? Individual values and cosmopolitan allegiance. *European Journal of International Relations*, 21(2), 451-479.
- Brubaker, William Rogers 1989. Traditions of Nationhood and Politics of Citizenship. *States and Social Structures Newsletter*, 9, 4-8.
- Brubaker, William Rogers 1992. *Citizenship and Nationhood in France and Germany*. Cambridge, MS, London: Harvard University Press.
- Carter, April 2001. *The Political Theory of Global Citizenship*. London: Routledge.
- Crick, Bernard; Lockyer, Andrew 2010. *Active Citizenship: What Could it Achieve and How?* Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Davidson, Roei; Poor, Nathaniel; Williams, Ann 2009. Stratification and global elite theory: A cross-cultural and longitudinal analysis of public opinion. *International Journal of Public Opinion Research*, 21(2), 165-186.
- Delanty, Gerard 2000. *Citizenship in a global age: Society, Culture, Politics*. Buckingham, Philadelphia: Open University Press.
- Dobson, Andrew 2003. *Citizenship and the Environment*. Oxford: Oxford University Press.
- Dower, Nigel; Williams, John 2002. *Global Citizenship: A Critical Introduction*. New York: Routledge.
- Erdal, Marta Bivand 2016. Juxtaposing Pakistani diaspora policy with migrants' transnational citizenship practices. *Geoforum*, 76, 1-10.
- Euroopa Nõukogu Euroopa kodakondsuse konventsioon (European Convention on Nationality); allkirjutamiseks avatud Strasbourgis 6.11.1997, jõustunud 1.03.2000; CETS No. 166.
- Faist, Thomas 2000. *The Volume and Dynamics of International Migration and Transnational Social Spaces*. Oxford: Oxford University Press.
- Faist, Thomas 2001. Social citizenship in the European Union: nested membership. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 39(1), 37-58.
- Faist, Thomas 2007. Introduction: The Shifting Boundaries of the Political. Lk 1-26 teoses Faist, T., & P. Kivisto (toim-d) *Dual Citizenship in Global Perspective: From Unitary to Multiple Citizenship*. Houndmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Falk, Richard 1993. The Making of Global Citizenship. Lk 39-51 teoses Brecher, J, Childs J. B. & J. Cutler (toim-d) *Global Visions: Beyond the New World Order*. Boston: South End Press.
- Fox, Jonathan 2005. Unpacking "Transnational Citizenship". *Annual Review of Political Science* 8, 171-201.
- Furia, Peter A. 2005. Global citizenship, anyone? Cosmopolitanism, privilege and public opinion. *Global Society*, 19(4), 331-359.
- Furia, Peter A. 2016. Where are the global citizens?. Lk 119-134 teoses Langran, I. & T. Birk (toim-d) *Globalization and Global Citizenship: Interdisciplinary Approaches*, Oxon: Routledge.
- Glick Schiller, Nina; Basch, Linda; Blanc-Szanton, Christina 1995. From immigrant to transmigrant: Theorizing transnational migration. *Anthropological quarterly* 68(1), 48-63.
- Guarnizo, Luis Eduardo; Portes, Alejandro; Haller, William 2003. Assimilation and Transnationalism: Determinants of Transnational Political Action among Contemporary Migrants. *American Journal of Sociology*, 108(6), 1211-1248.

- Hannerz, Ulf 1996. *Cosmopolitanism*. Lk 69-85 teoses Nugent, D & J. Vincent (toim-d) *A Companion to the Anthropology of Politics*. Malden, Oxford, Carlton: Blackwell Publishers.
- Heater, Derek 1999. *What is Citizenship?* Cambridge, Maldon: Polity Press.
- Heater, Derek 2004. *World citizenship: Cosmopolitan thinking and its opponents*. London: Bloomsbury Publishing.
- McGrew, Anthony; Held, David 2002. *Governing globalization: Power, authority and global governance*. Oxford, Malden: Polity Press.
- Inin, Engin F. 2009. Citizenship in flux: The figure of the activist citizen. *Subjectivity*, 29(1), 367-388.
- Jakobson, Mari-Liis 2009. Kodanikuidentiteet ühiskondlike protsesside analüüsis. *Acta Politica Estica* 3, 28-55.
- Jakobson, Mari-Liis 2017. 'It all does not matter that much in the European Union'—Migrant Transnationalism and the Transformation of Post-Communist Citizenship Discourse. *Europe-Asia Studies*, 69(5), 754-770.
- Jakobson, Mari-Liis; Kalev, Leif; Ruutsoo, Rein 2012. Becoming Postnational? Citizen Discourses among Estonia's Transnationals. Lk 115-140 teoses Vetik, R. (toim.) *Consolidation of Democracy in Multicultural Society: The Case of Estonia*. Frankfurt: Peter Lang.
- Jessop, Bob 1990. *State theory: Putting the capitalist state in its place*. Pennsylvania: Pennsylvania State University Press.
- Joppke, Christian 2010. The inevitable lightening of citizenship. *European Journal of Sociology/Archives européennes de sociologie*, 51(1), 9-32.
- Kalev, Leif 2017. Poliitiline kodakondsus järeldemokraatia ületamisel. *Acta Politica Estica* 8, 5-31.
- Kalev, Leif; Sinivee, Henry 2017. Mitmikkodakondsuse väitlused ja režiimimuutused: Eesti teiste Euroopa Liidu uute liikmesriikide taustal. *Acta Politica Estica*, 8, 118-158.
- Kennedy, Kerry 2012. *Citizenship education and the modern state*. London: Routledge.
- Kivisto, Peter; Faist, Thomas 2009. *Beyond a border: The causes and consequences of contemporary immigration*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC: Sage.
- Koenig-Archibugi, Mathias 2011. Is global democracy possible? *European Journal of International Relations*, 17(3), 519-542.
- Kuper, Adam 2004. *Democracy Beyond Borders. Justice and Representation in Global Institutions*. Oxford: Oxford University Press.
- Kymlicka, Will 1995. *Multicultural citizenship: A liberal theory of minority rights*. Oxford: Clarendon Press.
- Lachmann, Richard 2010. *States and power*. Cambridge, Malden: Polity Press.
- Leggewie, Claus 2013. Transnational citizenship: Ideals and European realities. *Eurozine*, 19.02.2013, võrgulehel from <http://www.eurozine.com/articles/2013-02-19-leggewie-en.html>
- Leitner, Helga; Ehrkamp, Patricia 2006. Transnationalism and migrants' imaginings of citizenship. *Environment and Planning A*, 38(9), 1615-1632.
- Levitt, Peggy; Glick Schiller, Nina 2004. Conceptualising Simultaneity: A Transnational Social Field Perspective on Society. *International Migration Review*, 38(3): 1002-1039.
- Linklater, Andrew 1998. *The transformation of political community: ethical foundations of the post-Westphalian era*. Columbia: University of South Carolina Press.
- Lister, Ruth 2002. Sexual Citizenship. Lk 191-208 teoses Turner, B. & E. Isin (toim-d) *Handbook of Citizenship Studies*. London: Sage.
- Lyons, Kevin; Hanley, Joanne; Wearing, Stephen; Neil, John 2012. Gap year volunteer tourism: Myths of global citizenship? *Annals of tourism research*, 39(1), 361-378.
- Marshall, Thomas Humphrey 1992. *Citizenship and social class*. London: Pluto Press.
- Mason, Andrew 2009. Environmental obligations and the limits of transnational citizenship. *Political Studies*, 57(2), 280-297.

- Matias, Gonçalo 2016. *Citizenship as a Human Right*. London: Palgrave Macmillan.
- Norris, Pippa 1999. *Critical citizens: Global support for democratic government*. Oxford: Oxford University Press.
- Olsen, Espen D.H. 2012. *Transnational citizenship in the European Union: Past, present, and future*. London, New York: Continuum.
- Oltay, Edith 2017. Concepts of Citizenship in Eastern and Western Europe. *Acta Universitatis Sapientiae, European and Regional Studies*, 11(1), 43-62.
- Owen, David 2011. Transnational citizenship and the democratic state: modes of membership and voting rights. *Critical review of international social and political philosophy*, 14(5), 641-663.
- Pierson, Christopher 2012. *The modern state*. London: Routledge.
- Plummer, Ken 2011. *Intimate citizenship: Private decisions and public dialogues*. Seattle: University of Washington Press.
- Portes, Alejandro 1996. Transnational communities: Their emergence and significance in the contemporary world-system. Lk 151-168 teoses Korzeniewicz, R.P. & W. C. Smith (toim-d) *Latin America in the World Economy*. Westport, London: Praeger.
- Sassen, Saskia 2002. Towards post-national and denationalized citizenship. Lk 277-292 teoses Isin, E. & B. Turner (toim-d.) *Handbook of citizenship studies*. London: Sage.
- Schlenker, Andrea; Blatter, Joachim; Birka, Ieva 2017. Practising transnational citizenship: dual nationality and simultaneous political involvement among emigrants. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 43(3), 418-440.
- Schwarzmantel, John 2003. *Citizenship and identity: towards a new republic*. London: Routledge.
- Sejersen, Tanja Brondsted 2008. „I Vow to Thee My Countries“ – The Expansion of Dual Citizenship in the 21st Century. *International Migration Review* 42(3), 523–549.
- Sobré-Denton, Miriam 2011. The emergence of cosmopolitan group cultures and its implications for cultural transition: A case study of an international student support group. *International Journal of Intercultural Relations*, 35(1), 79-91.
- Smith, Robert C. 2003. Migrant Membership as an Instituted Process: Transnationalization, the State and The Extra-Territorial Conduct of Mexican Politics. *International Migration Review*, 37(2), 297-343.
- Smith, Michael Peter; Bakker, Matt 2007. *Citizenship Across Borders: The Political Transnationalism of „El Migrante“*. New York: Cornell University Press.
- Soysal, Yasemin Nuhoglu 1994. *Limits of citizenship: Migrants and postnational membership in Europe*. London: University of Chicago Press.
- Spiro, Peter 2002. Embracing dual nationality. LK 19-33 teoses Hansen, R. & P. Weil (toim-d) *Dual nationality, social rights and federal citizenship in the US and Europe: The reinvention of citizenship*.
- Stoker, Gerry jt 2011. *Prospects for Citizenship*. London: Bloomsbury.
- Stokes, Geoffrey 2004. Transnational citizenship: problems of definition, culture and democracy. *Cambridge Review of International Affairs*, 17(1), 119-135.
- Strange, Susan 1996. *The retreat of the state: The diffusion of power in the world economy*. Cambridge: Cambridge university press.
- Skinner, Quentin; Stråth, Bo 2003. *States and citizens: history, theory, prospects*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Turner, Bryan S. 1990. Outline of a Theory of Citizenship. *Sociology*, 24(2), 189-217.
- Vonk, Oliver 2017. *Comparative report: citizenship in Asia*. RSCAS/GLOBALCIT-Comp. 2017/4, võrgulehel http://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/50047/RSCAS_GLOBALCIT_Comp_2017_04.pdf?sequence=1